

“Գալով անոնց բազուկներուն վրայ տեսնուած սկեզարդ կիտուածներուն, բան մը չեմ կարող ըսել:

“Երկրորդ պատկերին անձերը, բժիշկ մը եւ իր օգնականը հիւանդի մը քով, անոնք ալ քրիստոնեաներ են: Բժիշկները գրեթէ միշտ քրիստոնեաներ եղած են եւ Հրեաներ (Գրիմնիսները):”

9 Մայիս 1923: Կազանովա:

Աւստի, Պրոֆ. Կազանովաի սոյն յայտարարութեամբ պատկերներու անձերը քրիստոնեայ կամ հրեայ բժիշկներ են Սուրիական, որովհետեւ՝ արդարեւ այդ կողմերու հին ատենի բժիշկները ընդհանրապէս քրիստոնեայ եւ Հրեայ էին, ինչպէս բժշկական պատմութիւնն ալ կ'աւանդէ. բայց մոռնալու չենք թէ մահմետական Արաբ բժիշկներ ալ պակաս չէին անոնց մէջ, թէեւ թուով շատ անշնան:

Երուսաղէմի վանքէն ինձ հաղորդուած տեղեկութիւն մը կ'իմացնէր, թէ առաջին պատկերին մէկ դէմքին վրայ Բազարաւտ եւ մէկին վրայ ալ Դաղիանոս գրուած է եղեր, այսու անգամ մ'ալ կը հաստատուի այն ենթադրութիւնը, թէ ամէն ազգ ուզած է իրեն սեպհականեւ բժշկութեան այս երկու նշանաւոր հայրերը, զանոնք իրենց յատուկ ազգային տարազներու մէջ նկարելով, այդու թերեւս զգացնելու թէ բժշկութիւնը հայրենիք չունի:

Այսչափ միայն խօսելով առ այժմ՝ այս պատկերներու մասին, ուրախ եմ որ ատոնք անվթար կը պահուին 13րդ դարու վերաբերող Հայերէն ձեռագիր բժշկարանի մը մէջ. այդ պատկերները հետաքրքրական են, անոնց ներկայացուցած հագուստը (Costume) ըստ իս՝ ժամանակին յատուկ բժշկական պաշտօնական տարազն էր, այդ դարերու Հայ բժիշկներն ալ արդեօք նոյնը կը հագուէին:

Պարիս, 1924 Փետրուար:

ԳԿՏ. ՎԱՀՐԱՄ Ե. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՉԵՌԱԳՐԱՅ Ս. ՆՅԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ Ի ՍԵՐԱՍԻԱ

(Տես ՀԱ. 1923, էջ 69:)

4.

ԵՍԱՅԻ ԵՒ ՄԱՍՈՒՆՔ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

ԺԴ՞ դար:

ԹՈՒՂԹԻՔ՝ 220: — ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 25×17: — ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ երկսին: — ՏՈՂԻՔ՝ 29: — ՆՈՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ փայտ կաշեպատ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ ԵՐԿՈՒ ԿՈՂՄԵՐ ԵՐԿԵՐԿՈՒ ԹԵՐԹ, ՄԵՐՈՒԿԱՆ ԵՐԿԱԹԱԳՐՈՎ ԱԵՒՈՒՐԱՆԻ ՆԱՏՈՒԱԾՆԱՅ: — ՀԱՆՎԱՄԱՆՔ՝ ԼԱԼ: — ԳԻՐ՝ ըռորգիր: — ՎԵՐԱՍԿՐԻՔ ԿԱՐԺԻՍ ԹԱՆԱՐՈՎ: — ՄԿԶԲՆԱՏԱՌՔ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻՔ՝ սիրուն: — ԿԻՍԱՆՈՐԱՆՔ՝ էջ 5, 117, 307: — ԳՐԻՉ, ՏԵՂԻ, ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անձանօթ: — ՍՏԱՑՈՂ՝ Հեթում քաղաք: — ՏՆՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Սեփականութիւն Ս. Նշանի վանուց:

Մատենան է՝

1. էջ 5—118, Մարգարէ-ի-ն Ե-յե-այ:

2. էջ 119—304, ԺԲ. Բ-դ-ի- Պ-ը-ի-ի

(Կարգն նման Թ. 3ի):

3. էջ 307—393, Գործք առաքելոց եւ էջ 397—440, Եօթն թուղթ կաթողիկեայք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (էջ 305). Փառք քեզ Կոնայ քող արեգասագոն, արարիչ Կիսադնդի եւ Գեմարի: Արդ ով մանկուք... զսուրբ եւ զառաքիլի ոգին յատուածատէր ծնողացն բողոքջեալ զպանծալի բարուն զՀեթումն եւ զծնողս իւր եւ զպատին (°) մարուր ոգւով զեղբայրն իւր եւ զբոլորն զփոխեցեալսն յատուացս ի յախտենական կեանսն յիշեալիք ի Տէր Յիսուս. ամէն:

5.

Գ Ի Ր Ք Ս Ո Ղ Ո Մ Ո Ն Ի

ՌԿԶ = 1617:

ԹՈՒՂԹԻՔ՝ 179: — ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 15×11.5: — ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ միասին: — ՏՈՂԻՔ՝ 15: — ՆՈՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշի փայտի վրայ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չունի: — ՀԱՆՎԱՄԱՆՔ՝ մկտտած, ցեցակեր: — ԳԻՐ՝ ՚ին ըռորագիր: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՚ին զըզութեան անձանօթ, նորինը 1617: — ԳՐԻՉ՝ անձանօթ: — ՏԵՂԻ՝ անձանօթ: — ՏՆՂ՝ այժման Ս. Հրեշտակապետի վանքը: — ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ՝ թղ. 357:

Մատենան է Սողոմոնի Ա-ախայ, Ի-ա-ա-ի-ան, Ժ-դ-ի-ի-ի եւ Երբեքէրդ գրքերը, մէկ հատորի մէջ. սկիզբէն միայն կը պակսին քանի մը թերթ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ. “Փառք... ի թուականիս Հայոց ՌԿԶ. ամէն. նորոգեցաւ առակս Սողոմոնի... ձեռամբ անարժան... ընոպիճան սարկաւագիս, յերկրի... վթայ ընդ հովանեաւ (կարուած է):”

6.

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

ՋԾԴ = 1505:

ԹՈՒՂԹԻՔ 211: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 19X15.6: — ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ միասին: — ՏՈՂԻՔ 27: — ՆԻՒԹ՝ ԹՈՒՂԹ: ԿԱԶՄ՝ կողերը փայտ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՏՊԱՆԱԿՎԵՐՋԸ ԹԵՐԹ մը: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ բողոքողին կեղտոտած եւ մաշած: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՋԾԴ (1505): — ԳՐԻՉ՝ Յովաննէս երէց: — ՏԵՂԻ՝ Սեբաստիա: — ՏԵԱՐՔ՝ անձանթ: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԹՂ. 211ա եւ 211բ: — ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ սեփականութիւն է Ս. Նշանի:

Մատենան է Սաղմոս Գալի, ամբողջ վերջը գրուած են «Տէր ամենակալ, աղօթք Մանասէի, եւ Հնորհալոյ» Հաւատով, ւր:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ. Փառք քեզ Սիննի քող արեգադայն կիսագօտի, եւ դեմբարի արարիչ: Արդ գրեցաւ եւ աւարտեցաւ երգս սուրբ մարգարէին Գալթի, որ կոչի Սաղմոսարան ի լաւ եւ ընտիր աւրինակէ, որ կոչի Գառնեցի, ձեռամբ բաղմամբ եւ անարհեստ գրչի, ստանուն Յովհաննէս երիցոյ: Արդ աղաչեմ, որք հանդիպիք սմա տեսանելով կամ աւրինակելով, յիշեցէք զանարժան եւ զանպիտան ծառայս զՅովհաննէս, եւ զամենայն արեան մերձաւորս իմ, եւ որք յիշէք յիշեալ լինիք ի Գրիտոսէ Աստուծոյ մերոյ, ամէն, եղիցի եւ եղիցի: Գրեցաւ սա ի գաւառս Սեբաստիոյ, ի գուրս սուրբ Լուսաւորչին եւ այլ բաղմակատար սուրբ Նշարայն ի Թուի ՋԾԴ: Կրկին աղաչեմ անմեղաղիւ լերուք սխալանաց եւ պակասութեանց գրոցս, զի կար մեր այս էր եւ այս չափ գրեցաւ:

7.

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

ՌԿԷ = 1618:

ԹՈՒՂԹԻՔ 134: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 15X11.3: — ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ միասին: — ՏՈՂԻՔ 18: — ՆԻՒԹ՝ ԹՈՒՂԹ: — ԿԱԶՄ՝ երեսնու կաշնպատ փայտ, արդ փսփացած: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ աղտոտած գործածուելէն: — ԳԻՐ՝ Նօտրազիբ: — ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԳՔ՝ անարժէք բաներ: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌԿԷ (1618): — ԳՐԻՉ՝ Ներսէս Սարկաւագ: — ԺԱՂԿՈՂ՝ Մելքիսեդ Մոկացի: — ՏԵՂԻ՝ Բերիա: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԷՂ 260: — ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ սեփականութիւն Ս. Նշանի:

Մատենան է Սաղմոսարան. Սկիզբի կողմէն թղթեր թափած ըլլալով, ձեռագիրը կը սկսի... «Գարձի այսօր եւ աւուրք իմ լի կատարեալ գտցի ի նոսա, տունէն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. յէջն 260 կայ հետեւեալը. «Փառք համազոյ, եւն... Արդ եղեւ զրաւ սորա ի մարգարաղարքն Բերիայ, ի յերկիրն Արաբիա, ի վիճակս Սայ, ի հայրապետութեան տեառն Տէր Յովհաննէս կաթողիկոսի եւ առաջնորդութեան Տէր Խաչատուր երաժիշտ արքեպիսկոպոսի եւ զաւրինակ սորա շնորհոյի, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածին եւ սուրբ քառա-

սունք եկեղեցեաց. ի Թուականիս մերում հապար եւ ԿԷ. գրեցաւ սա ձեռամբ անարհեստ եւ անիմաստ գրչի եւ անարժան յոգւոյ Ներսէսի միայն անուամբ սարկաւագի եւ ոչ գործով, ի յստակ աւրինակէ որ կոչի Գառնեցի. վասն որոյ գրեցի սոսկ անուան Ներսէս զսա առ ոտն կալով տեառն իմոյ տէր Յովհաննէս կաթողիկոսի նահանգին Վիլկիոյ. յիշատակ քեռպապուս իմոյ տէր Թադէոս քահանայի եւ հաւր իմոյ Կարապետի եւ մար իմոյ Խաթունի եւ Կողակցին իմոյ Ղամարին, եւ ամենայն արեան մերձաւորացի եւ ի վայելումն եղբարց իմոց Աստուածատուրին եւ Մկրտչին, զոր Աստուած յերկար ամաւք վայելել տացէ եւ ասացէք Աստուած ողորմի:

- Նաեւ զիս ամենալի. նեխեալ վերաւք մեզոյ տղմի.
- Եթէ յիշման չեմ արժանի, երես անկեալ հառաչալի
- Բամեալ զղջին արատաւալի, բամեալքդ ի սուրբ եկեղեցի.
- Սրտի մտաւք հառաչալի, սիրով հայցեմ յամենայնի
- Եթէ միջնորդք լինիք ինձի, էականի մերոյ փրկչի:
- Սուրբ Սիննի զարդք շնորհալի, սուրբ վարդապետք եւ քահանայք եւ սպասաւորք յամենայնի.
- Ի սաստէն ամենայնի, ի Միածնէն մարդկան աղբի,
- Ի պաղատանս առնել բանի, եթէ յիշէք հայր մեղայի:

ԷՂ 264. «Ձմաղկող սաղմոսարանիս զնուաստանուն Մէլքիսեդ Մոկացի, որ յայսմ ամի, որ Թուական ՌԿԷ էր եկայք ի յԱրապ քաղաք զսաղմոսարանս ծաղկեցի մեր հոգեւոր եղբորն Ներսէս սարկաւագին, Աստուած ողորմի ինձ ծաղկողիս եւ իմ ծնողացն եւ եղբարցն եւ իմ միամայրն Յովհաննէս սարկաւագին եւ իմ ամենայն արեան մերձաւորացն եւ ողորմի ասողացն ողորմեցի Յիսուս Միածին, ամէն, որ գնանք յերուսաղէմ ի յայսմ ամին...»

8.

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն, Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Բ, Պ Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ա Մ Ա Տ Ո Յ Յ

ՌԶ = 1621:

ԹՈՒՂԹԻՔ 191 (էջ 382): — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 25X20.6: — ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ Սաղմոսարանը միասին, միաներն երկաթի: — ՏՈՂԻՔ՝ Սաղմոսարանինը 25, մէկաշնորունը 29: — ՆԻՒԹ՝ ԹՈՒՂԹ: — ԿԱԶՄ՝ կաշնպատ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ ընդանրապէս լաւ: — ԳԻՐ՝ բողոքազիբ: — ՋԱՐԳԱԳԻՐՔ՝ նըբարուստ: — ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ կարմիր թամարով: — ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԳՔ՝ լաւ: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌԶ (1621): — ԳՐԻՉ՝ վարդան: — ԺԱՂԿՈՂ՝ ԵՆ ԿԱԶՄՈՂ՝ զեղջ: — ՏԵՂԻ՝ Կարմիր վանք: — ՏԵՐ՝ Պետրոս եպիսկոպոս: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ (տես վարդ): — ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ Սեփականութիւն Ս. Նշանի:

Մատենան է՝ Սահմանադրանք, Ժամանակագրություն, Պատմություն, Տեղագրություն է — Առերևույթություն:

Ա. Նախադրություններ Սահմանադրության կազմակերպության վերաբերյալ էջ 3—10):

Բ. Ամբողջ սահմանադրություն (էջ 11—269): — Ի վերջև սահմանադրության դրույթ է «Տառապանակ խոստովանիմ, աղօթքն ամբողջ: Ասոր կը յաջորդէ ժամամուտներու շարքը, ամբողջ՝ բացի Սիմեոնեան վերջամուտ ժամամուտներէն:

Գ. Ժամանակագրություն (էջ 283—312): — Կը սկսի «Չարթուցեալքս» քարոզէն չկան Շնորհալիհերգերն: «Նայեաց տէր բարերար» հանգստի աղօթամասէն անմիջապէս վերջ կ'ըսէ «օրհնեալ տէր մեր» եւ ապա քարոզ զկնի հարցին «եկեալքս ամենեքեան»: Յետոյ այժմեանին նման կը շարունակուի մինչեւ ի կարգ արեւագալին: Կը պահսին արեւագալի երգերը: Ի վերջոյ կը դրուի «Եկեացէ ի ժամերգութիւնը՝ առանց նարեկացւոյն աղօթքներուն եւ շնորհալույ» «Տառապանակ»ին:

Դ. Պատմութեամբություն (էջ 312—337): — Կը պահսի «խորհուրդ խորին» և Ս. Աստուածէն վերջի «եւ եւս խաղաղութեան» քարոզէն յետոյ սա հրահանգը կը դնէ: — Եթէ ձեռնագրութիւն առնէ եպիսկոպոսն՝ այս է ժամանակ, ապա թէ ոչ՝ քահանայն նստի յաթոռն եւ սաղմոսերգուն երգէ ըստ խորհրդոցն զսաղմոսն... — Ի վերջ պատարագամատուցիս կը դրուի «մեղայ ամենասուրբ» — խոստովանանք գեղեցիկ ի Թումա վարդապետէ մակագրութեամբ: «Հայր սուրբ զքեզ ունիմ էն առաջ սա հրահանգը կը դրուի՝ աստ ասէ որիշ որիշ յանուանէ զմեզ զոր դործեալ է ի հարստահարութենէ մարմնոյ կամ յորոգայթէ սատանայի:

Ե. Տեղագրություն եւ Առերևույթություն եւ կարգաւորութիւն եւ հրահանգ տերունական տօնից, զոր երգեալ եւ սահմանեալ է սրբոյն Սահակոյ հայրապետի (էջ 337—377): Կը սկսի ծննդեան Աօրէն եւ կը վերջանայ Երգ կերակին որ յայտնութեան պահքն հանդիպի: Յետոյ խրատ իւղարբերից աւետարաններուն եւ մեսեգիներու ցուցակը:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ. Փառք քեզ... կիսազնդին եւ Գեմետրի Արարիչ ամէն... տունկս այս հոգիաբարձը բուրաստան սաղարթափթիթ յոգնապտուղ, հոյլ բարբառութեամբ բեղմնաւորեալ, մանաւանդ քնարս այս բազմայարմար եւ բազմապայծառ, զքողաչուք երկնաւորինն հարսինն եկեղեցւոյ, հան երասփիւռ տիեզերագոջ որբաւծաւալ անմահականագործ լծեալ զօրութեամբ: Չոր ամենասուրբ հոգին սատարի ի բարձանց ի շրթուն թելադրեալ մարգարէին, միանգամայն եւ թագաւորին բոլոր բովանդական կապուտ անկողոպտելի, յարապայծառ մշտագուարթ պատմու-

ճան: Իսկ ի կոչումն փառաւորութեան անուան նորա, սաղմոսարան որ է նոյն ինքն օրհնութեանց երգարան ըստ որում բազմաձայնէ «օրհնեցէք զտէր օրհնութիւն ի նոր»։ Ասան զի սաղմոսս սննդակից հոգւոց, դայեակ մտաց, տաճումն խորհրդոց, զարգացումն մարմնոյ, աւարտ հասակի զօրութեան անգամաց: Սաղմոսս զէն պատերազմաց, վահանակցութիւն ախոյեանից, նիղակակից յաղթողաց, սուսեր անթելի, վանումն թշնամաց, հերքումն հակառակաց, հէն հատուածելոց: Սաղմոսս պահպանութիւն տանց, ճանապարհ ուղեգնացից, օժանդակ վաստակելոց, նաւահանգիստ նաւելոց, առագաստ սարտուցելոց, գղեակ զարհուրելոց, տէր մտրելոց: Սաղմոսս ահարկու դիւաց, սարսուճն բանասրկուին, պապանձումն ոգեգաւ ժողովրդոցն, բնդիմակաց հակառակորդին յանդգնութեանց: Սաղմոսս գանձարան փարթամաց, ճխութիւն աղքատաց, ապաշխարութիւն զղջացելոց, ապաշաւ մեղուցելոց, ապաստան յուսացելոց, ապաէն փախուցելոց: Սաղմոսս եկեղեցւոյ զարդ, վարդապետաց դպրութիւն, քահանայական պարուն անձախական սեղան, թագաւորաց գովեստ, զօրաց շահագետ, մանկանց դաստիարակ, ծերոց փառք, երիտասարդաց զգաստութիւն, կուսանաց պսակ, առաջնորդաց ցուպ, հնազանդելոց համբերութիւն, մեռելոց պատան, վշտացելոց սփոփանք, առհաւատչեայ հանդերձելոցն եւ յոյս յարութեան կենաց: Սաղմոսս խօսք ընդ Աստուծոյ, համարձակութիւն կենաց, պայծառութիւն տօնից, բերկրումն ժողովրդոց, քակտումն ամբարշտութեան, քանդումն հերձուածողաց, քայքայումն աղանդաւորաց, պարուրար սգելար, պակցածէլ բով, անասակ կենաց մերոց ի տոյտս անկոյունս (SIC): Ասան զի երգ սաղմոսաց աղեթալ հոգիս շարժէ բոց առ Աստուած սիրոյն, եւ ոչ միայն այս այլ եւ ի քառաստեսակ սրտից արտօսք արտաքս թորացուցանէ: Չհիւանդութիւնս բժշկէ, զբոց ցանկութեան շիջուցանէ, զսխալալութիւն զնստուցանէ, զարմուճութիւն մեռուցանէ, յղկէ զնախանձ, նահանջէ զլեզուս, խոնարհեցուցանէ զանբարտաւանութիւն, աւրիացուցանէ զվատահոսութիւն, յօրինաւորն կացէ զանձնշիշխանութիւն աւետարանական քաղաքավարութեամբ: Եւ զինչ կայ նման սաղմոսիս, աղերս առ տէր: Չի ահա ամենայն կեանք մեր սովաւ աւարտի, թէ խաչ օրհնել, թէ եկեղեցի, թէ սեղան, թէ աւագան, թէ ժամահար թէ նոր գիրք, թէ մեռոն, թէ քահանայ օձանին, թէ հայրապետ թէ եպիսկոպոս ձեռնագրին, թէ թագաւոր օձանի, թէ պսակին, թէ հաղորդին, թէ մեռանին եւ թէ ապրին, առանց սաղմոսիս ոչ աւարտին: Եւ ամենայն տօնք տերունական եւ բովանդակ բանք տերունականք անտեսութեան սրբւոյն Աստուծոյ եւ տօն սրբոց մարգարէիցն, առաքելոց եւ մարտիրոսաց եւ ամենայն սրբոց ընտրելոց երկնաւորաց եւ երկրաւորաց սրբոցն Աստուծոյ. ի ձեռն սաղմոսիս աւարտին եւ կատարին եւ ամենայն կարգ քահանայական եւ ժողովրդական հանդերձ սաղմոսիք եւ օրհնութեամբ լրանան եւ կատարին կամօք եւ հրամանաւ արարչին եւ ողորմութեամբ նորին օրհնելոյն յաւիտեանս ամէն: Եւ արդ սր բերան

կարէ կանգուն կացուցանել զգովասանութիւն սուրին, այլ որ արբ ի սիրոյ սորին՝ նա միայն գիտէ զճաշակ քաղցրութեան սորա: Ձի բովանդակ զկեանս մեր պայծառացուցանէ ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Իսկ ես անարժան եւ անպիտանս եւ յետեւեալս՝ ի մարդկանէ հոյս եւ մխիթարս եւ ծառայս ծառայիցդ Աստուծոյ փցուն եւ անարժան եւ անարհեստ գրիչս... պիտակ անուն Արարչան անուն գրչիս ձեռամբ անարժանիս ի կարմիր վանք որ է յանուն Ս. կարապետին եւ Ս. Նշանին եւ Ս. Սարգսայ զօրավարին եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսին եւ միաբան եղբարցս Թուժայ եպիսկոպոսին եւ Աստուածատուր եպիսկոպոսին եւ Ժ. Բ. անձն կրօնաւորին որ կան ի յայս քառաժեռ անապատիս որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն: Յիշատակ է Ս. Գիրս եւ յատենի սաղմոսարանս եւ աղօթմամտոյցս եւ սօնացոյց եւ կայ ի սա ժամամտերս եւ մանրագիրս ի վերնագիրն սաղմոսին ի խնդրոյ արհի եւ պանծալի սրբանունդ եւ մահտասի Ա. Պետրոս եպիսկոպոսին եւ հօրն սօնապետին եւ մօրն... եւ եղբարցն, են որ կենդանի են եւ են որ նշնջեալք ի Քրիստոս: Ես Արարչան քարտող ծառայ արհի եպիսկոպոսին Ա. Պետրոսին բազում տառապանօք գրեցի զՍ. Գիրքս ի յերերման ժամանակիս զի ի Ա. երեսին գրելն Ժ. անգամ ի տեղացս հանին անմեղադիր լերուք գրոցս եւ սխալանացս սորա զի ձեռս ի գիրս, է դարձեալ ի փայտն եւ ի քարն. ի գիրն է դարձեալ ի յայգիպանն եւ ի փեթակն դարձեալ ի գիրն, վասն այն խիստ գովելի չէ: Գրեցաւ ձեռամբ քայքայեալ եւ աղտեղացեալ ոգւով ի Թուին Հայոց Ռ. Հ ի կարմիր վանք մեղաւոր ձեռովք իմովք եւ վարպետին իմոյ արագագիր Ա. Յովհաննէսին եւ քաջ քարտողին որ զճաղկին ուսոյց եւ Ա. Ստեփաննոսին որ մականուն Քաջթայ ասեն որ զգիրն ուսոյց ձրի, տայ տէրն նոցա զարքայութիւն ամէն: Գարձեալ յիշեսնջք առաջի ահեղ տոնին Քրիստոսի զՊետրոս արհի եպիսկոպոսն Խարտիշարու որ գնացեալ է ի Սեբաստիա ի Ս. Նշան վանքն անդ աշխատեցաւ բազում ամօք եւ անտի ի Թօխաթ շինեաց վանս Քամարու որ է անարժան թժշկացն կողմայի եւ Գամբանոսի եւ ետ իր հոգւոյն զսիշատակ զՍ. Գիրքս ի հալալ արգեանց իւրոց, չունի ոք իշխանութիւն ոչ ազգական եւ ոչ եղբայր, ոչ բարեկամ, ոչ քահանայ, ոչ սարկաւազ եւ ոչ աշխարհական որ ծախէ կամ գրաւ դնէ, եթէ ոք յանդգնի...: Գարձեալ այդ վանից միաբան, լուարուք եղբարք որ լաւ խնամ տանիք եւ սպիտակ լաթով բռնէք զի կարի դիժար է գրոց գրելն. որ պատրաստութեամբ պահէք ի ջրոյ եւ ի նամէ եւ դուք վարձս առնէք ի Քրիստոսէ ամէն եւ եղեցի: Օրհնեալ է Աստուած աւարտեցաւ Ս. Գիրքս Մայիս ամսոյ ի Ժ. Բ. օրն շաբաթի, Է. ժամն, ամէն: Հայր մեր որ յերկինսդ ես սուրբ եղ: Զեռքս երթայ դառնայ ի հող:

(Շարասնակէ) ԹՈՐԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿՆԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Կ Ա Մ Ս Ե Ր Ե Կ Ա Ն Ն Ե Ր ՈՒ Ժ Ա Գ ՈՒ Մ Ը

Կամսարականներու մասին ի պաշտօնէ ճառող պատմագրութիւն մը մեր ձեռքը հասած չէ գժրախտարար: Տարակոյս չկայ սակայն որ գրականութեան սիրահար Կամսարականները է—Ը. դարուն կը ճանչնային իրենց մեծագործութիւններով ոչ աղքատ անցեալը եւ յանձնած էին անոնց գրաւոր սեւեռումը ժամանակակից գրագէտներու: Ի տես այն պատմական երկերուն, որոնք Կամսարական իշխաններու խրախոյսովն ու բարոյական աջակցութեամբ ի գլուխ ելած են, հաւանականութենէ վեր է ցեղային պատմութեան մը գոյութեան վարկածը, եթէ նոյն իսկ պակսէր Յովսիպի, Թաթլոյ եւ Արոսի պատմութեան հեղինակին վկայութիւնը: Թաթլոյ եւ Արոսի հայող մանրամասնութիւններ աւանդելէ հրաժարելով գրութեան հեղինակը ընթերցողները կ'առաքէ տոհմային պաշտօնական պատմութեան մը, որմէ ինքն ալ կ'օգտուի: «Չորոյ բովանդակ որպիսութիւնն դտանես ի Պատմութեան Կամսարականաց» (Ալիշան, Հայագատում, Բ. 425, ԲԶՊ. 1908, էջ 243, 250): Այս պատճառաւ է, որ Սերովբէ Ա. Բաջեանի «Ազգաբանութիւն Ալլահվերտեան տոհմի» գրութիւնը (հրատ. Հ. Բ. Սարգսեան, ԲԶՊ. 1908, 241, 289, 377, 399) իբր պատմութիւն Կամսարականաց՝ ի յառաջագունէ եւ տեսականօրէն կասկած չի ներշնչեր, բայց վերիվերոյ ընթերցում մը կը բաւէ համոզուելու համար, որ անանուն հեղինակը կը դիտէ ոչ թէ կամսարականաց պատմութիւնն տողել, այլ Ալլահվերտեաններու Կամսարական ծագումը փաստել պատմականօրէն: Այդ փաստին արժէքն առայժմ առ կախ ձգելով՝ չեմ վարանիր հատուկապէս գրուածքը Կամսարականներու Պատմութեան մը բոլոր յատկութիւններէն զուրկ հռչակելու: Հայ միւս պատմագիրներու հարկածները ոնէէ նպաստ եւ լուսաւորութիւն չեն ստանար այս պատմութեանէն, որ յայտնապէս անոնցմէ եղած քաղուածոյք մըն է պակասաւոր եւ սխալաշատ:

Առ ի չգոյէ ուրեմն տոհմային առանձին պատմութեան՝ Կամսարականաց պատմութիւնը ի հարկէ պիտի ունենայ թերի, անձանօթ մասեր, որովհետեւ հայ ընդհանուր պատմութիւն գրող-